

I

Εισαγωγή: ο ερευνητής ως detective

Η εν λόγω μελέτη επιχειρεί να εξετάσει την εμφάνιση και την επακόλουθη εξέλιξη της αστυνομικής πλοκής σε νεοελληνικά διηγήματα του 19ου αιώνα. Η εστίαση στο διήγημα και στον 19ο αιώνα δικαιολογείται από το γεγονός ότι το εν λόγω λογοτεχνικό είδος φιλοξένησε τα πρώτα δείγματα γραφής μιας αστυνομικής πλοκής, κατά αντιστοιχία και όπως αυτή εμφανίστηκε στα έργα των Edgar Allan Poe, Wilkie Collins, Emile Gaboriau και Arthur Conan Doyle, πριν εξελιχθεί σε αυτόνομο είδος και επηρεάσει και αυτό με τη σειρά του άλλα αφηγηματικά σχήματα στον 20ό αιώνα. Ωστόσο, η εξέλιξη αυτή συντελέστηκε σταδιακά.

Ο συγκεκριμένος όρος, «αστυνομική πλοκή» (που εκφράζει τον αγγλικό όρο *detective plot*), επιλέχτηκε για να τονίσει την αστυνομική ποιότητα μιας αφήγησης η οποία δεν τυποποιείται ούτε περιορίζεται απαραίτητα σε συγκεκριμένα λογοτεχνικά είδη. Σε αντίθεση με άλλους συναφείς όρους που απαντώνται στη σχετική βιβλιογραφία, όπως είναι οι όροι *detective fiction* και *crime fiction*, ο όρος «αστυνομική πλοκή» προτιμήθηκε διότι δεν περιορίζεται ειδολογικά αλλά εκφράζει περισσότερο μια ιδιαίτερη αφηγηματική σκηνοθεσία και ένα είδος γραφής, παρά ένα λογοτεχνικό είδος *per se*.¹ Με άλλα λόγια, είναι πε-

1. Η παρούσα μελέτη προκρίνει τη χρήση του όρου «αστυνομική πλοκή» που

ρισσότερο μια αφηγηματική φόρμουλα σκηνοθεσίας, παρά μια ειδολογική κατηγορία.² Για τις ανάγκες της εν λόγω μελέτης ο όρος «αστυνομική πλοκή», όπου χρησιμοποιείται, θα πρέπει να λογίζεται ότι βρίσκεται σε εισαγωγικά, γιατί δεν αναφέρεται κυριολεκτικά σε μια αστυνομική θεματική αλλά λειτουργεί ως μεταφορά που χαρακτηρίζει την αστυνομική ποιότητα της εκάστοτε αφήγησης. Βέβαια, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η σκηνοθετική φόρμουλα που εντοπίζεται σε συγκεκριμένα διηγήματα βοηθάει και στη διάκριση μιας ειδολογικής κατηγορίας έργων τα οποία φιλοξενούν τα πρώτα δείγματα γραφής μιας «αστυνομικής ιστορίας» στον ελληνικό 19ο αιώνα.

Η εσκεμμένη υιοθέτηση μιας πιο ευέλικτης ορολογίας ευνοεί τη θεματική αξιολόγηση και τη δομική ανάλυση της αστυνομικής ποιότητας της πλοκής διηγημάτων που δεν ανήκουν αναγκαστικά στο *corpus* της αστυνομικής λογοτεχνίας, αλλά εμφανίζουν λογοτεχνικά χαρακτηριστικά που συνηγορούν προς μια αστυνομική ποιητική και ανάγνωση.³ Η υπόθεση εργασίας της μελέτης είναι ότι η λογοτεχνική παραγωγή κατά

θεματοποιεί τα γνωρίσματα μιας αφηγηματικής φόρμουλας, η οποία εμπλέκει τον αναγνώστη σε αναγνωστικές πρακτικές αναζήτησης του ενόχου, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, στο θεωρητικό μέρος αλλά και στις αναγνώσεις των διηγημάτων. Από μια άλλη άποψη, αν δεχτούμε αξιωματικά τη θέση που υποστηρίζει ότι το detective story οργανώνεται γύρω από ένα αίνιγμα, ενώ το crime novel ενδιαφέρεται περισσότερο για τη σκιαγράφηση της προσωπικότητας του ενόχου (Symons 1999: 101), τότε προκύπτει ότι ο όρος «αστυνομική πλοκή» εκφράζει καλύτερα το είδος της έρευνας που αναλύνει η εν λόγω μελέτη καθώς το βασικό επιχείρημα είναι ότι ο κύριος αφηγηματικός άξονας οργάνωσης της πλοκής στα διηγήματα υπό εξέταση είναι η διαλεύκανση ενός μυστηρίου και όχι η σκιαγράφηση της προσωπικότητας του ενόχου.

2. Cawelti 1976: 8-36.

3. Για μία πιο συνοπτική ανάλυση του ίδιου θέματος, βλ. Μυρογιάννης 2007: 607-26.

τον ελληνικό 19ο αιώνα εμφανίζει έργα, στο πλαίσιο των οποίων δοκιμάζονται πειραματικά δείγματα γραφής μιας πρώιμης, ωστόσο αναγνωρίσιμης, αστυνομικής πλοκής. Το προτεινόμενο ερμηνευτικό σχήμα εδράζεται στη νέα οπτική με την οποία διερευνάται η ποιητική αλλά και η αισθητική των συγκεκριμένων διηγημάτων, αναγιγνώσκοντάς τα στο πλαίσιο της τυπολογίας της αστυνομικής λογοτεχνίας.

Στη συνέχεια περιγράφεται συνοπτικά η δομή του βιβλίου. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται μια προσπάθεια τυπολογίας του αστυνομικού είδους λαμβάνοντας υπόψη τις θεωρητικές προτάσεις της σχετικής βιβλιογραφίας. Οι προσεγγίσεις παρουσιάζουν αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις. Αυτή η ποικιλομορφία προκαλεί και μεθοδολογικές δυσκολίες. Για την αντιμετώπιση των δυσκολιών προτείνεται η διαμόρφωση μιας ενιαίας τυπολογίας, η οποία συστήνεται αξιοποιώντας τις επιμέρους διαφορές και ομαδοποιώντας τα ποικίλα χαρακτηριστικά του είδους σε τέσσερα θεματικά γνωρίσματα: α. την ύπαρξη μυστηρίου, β. το ρόλο του ερευνητή, γ. τη διαδικασία της έρευνας και δ. τη λύση του αινίγματος-μυστηρίου.

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται μια κριτική ανάλυση των θεωρητικών εννοιών, με τη βοήθεια των οποίων καθίσταται δυνατή η αστυνομική ανάγνωση των διηγημάτων στο επόμενο, τρίτο μέρος, της μελέτης. Το θεωρητικό πλαίσιο συστήνεται με την υιοθέτηση της έννοιας του «προγραμματισμού» της πλοκής, την οποία προτείνει ο Dove για να αναλύσει τις θεωρητικές προϋποθέσεις για τη δόμηση των αστυνομικών κειμένων και την ανάλογη οργάνωση της πλοκής. Η έννοια του προγραμματισμού, όμως, χρησιμοποιείται με διαφορετικό τρόπο. Όπως θα φανεί και στην ανάλυση κατά τη χρονικότητα της ανάγνωσης, ο προγραμματισμός της πλοκής πραγματώνεται και από τον αναγνώστη (και δεν αποτελεί μόνο κειμενική

δομή, όπως υποστηρίζει ο Dove). Με αυτό τον τρόπο αποκαλύπτεται ότι τα διηγήματα είναι υφασμένα με τέτοιο τρόπο, που προϋποθέτουν την ενεργή συμμετοχή του αναγνώστη μέσω της αναδρομικά σκηνοθετημένης κειμενικής δομής.

Στη συνέχεια αναλύονται κριτικά ορισμένες από τις θεωρητικές έννοιες του πρώιμου έργου του Iser, οι οποίες ενισχύουν την ερμηνευτική υπόθεση της παρούσας εργασίας. Αναλυτικότερα, οι έννοιες που πρότεινε ο Iser στο πλαίσιο της θεωρίας του για τη διαδικασία της ανάγνωσης βοηθούν στην εστίαση της ανάγνωσης σε εκείνα τα σημεία των κειμένων τα οποία συστήνουν τεχνάσματα που λειτουργούν ως καθοδηγητικές ενδείξεις και οδηγίες για τον αναγνώστη, οι οποίες σκηνοθετούν το ρόλο και την ερμηνευτική του προσπάθεια. Οι κειμενικές ενδείξεις ταυτόχρονα επιτελούν και έναν δεύτερο ρόλο: αποκαλύπτουν τη σκηνοθετημένη ύφανση των εν λόγω διηγημάτων. Το θεωρητικό μέρος κλείνει με την αποτίμηση του ερμηνευτικού κώδικα του Barthes, από τον οποίο η ανάλυση δανείζεται τη λειτουργία των μορφημάτων, με τη βοήθεια των οποίων συγκεκριμενοποιούνται τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της πλοκής των επιλεγμένων διηγημάτων. Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο επιχειρείται και μια πρώτη αποτίμηση της εμφάνισης και της διαμόρφωσης της αστυνομικής πλοκής στο πλαίσιο του διηγήματος στον ελληνικό χώρο. Το τρίσημο αυτό θεωρητικό σχήμα αποτελεί το μεθοδολογικό εργαστήρι για την αστυνομική ερμηνεία των διηγημάτων.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας η εστίαση μεταφέρεται στην αστυνομική ανάγνωση διηγημάτων, διερευνώντας παράλληλα την ποιητική τους. Τα έργα με τα οποία συνομιλεί η παρούσα μελέτη είναι τα εξής: *Εκδρομή εις Πόρον* του Α. Ρ. Ραγκαβή, *Τα δύο αδέρφια* του Δ. Βικέλα και *Το αμάρτημα της μητρός μου, Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας και Ποίος ήτον ο*

φονεύς του αδελφού μου, του Γ. Μ. Βιζυηνού. Η αστυνομική ανάγνωση που επιχειρείται διακρίνει εκείνα τα στοιχεία που καταδεικνύουν την αστυνομική ποιητική των διηγημάτων. Η ερμηνευτική αποκωδικοποίηση και επαναανοηματοδότησή τους επιτυγχάνεται στο πλαίσιο της τυπολογίας που προτείνεται στο πρώτο μέρος και με κριτήριο τις θεωρητικές έννοιες της μεθοδολογίας του δεύτερου μέρους.

Η κειμενική ανάλυση των διηγημάτων ακολουθεί μια συγκεκριμένη αναγνωστική ακολουθία. Στην αρχή εκθέτονται τα αστυνομικά τυπολογικά χαρακτηριστικά τους, τα οποία φανερώνουν τις αστυνομικές προϋποθέσεις της ποιητικής τους. Στη συνέχεια η ανάλυση εστιάζει στη διάκριση εκείνων των κειμενικών στοιχείων τα οποία λειτουργούν ως τεχνάσματα για τον αναγνώστη, προσφέροντάς του τις απαραίτητες οδηγίες με τη μορφή ενδείξεων, ώστε να οργανώσει την ανάγνωσή του με σκοπό να καταλήξει στη σκηνοθετημένη αποκάλυψη του μυστηρίου. Στο τέλος κάθε επιμέρους ανάλυσης επιχειρείται απολογισμός των χαρακτηριστικών των έργων, με σκοπό να φανεί η ιστορική εξέλιξη της αστυνομικής αφηγηματικής φόρμουλας μέσα από την εκλέπτυνση των αφηγηματικών τεχνασμάτων αλλά και τη διαφορετική θεματοποίηση του ρόλου του αναγνώστη. Το βασικό επιχείρημα της μελέτης συστήνεται μέσα από τη συνδυασμένη ανάγνωση των επιμέρους συμπερασματικών απολογισμών.

Η συνολική αποτίμηση συνηγορεί προς ένα εξελικτικό σχήμα αφηγηματικής πλοκής. Στην αρχή τα πρώτα δείγματα μιας αστυνομικού τύπου γραφής εμφανίζονται στον Ραγκαβή, του οποίου όμως το δίγημα *Εκδρομή εις Πόρον*, γειτνιάζει αφηγηματικά και θεματικά περισσότερο με ιστορία μυστηρίου παρά με αστυνομικό αφήγημα. Στη συνέχεια, όμως, με την αξιοποίηση των συμβάσεων του είδους, ο Βικέλας με το

διήγημα *Τα δύο αδέρφια* πλησιάζει περισσότερο προς αστυνομική γραφή. Τέλος ο Βιζυηνός εξελίσσει ακόμα περισσότερο αφηγηματικά την ανάδρομη σκηνοθεσία της αστυνομικής πλοκής με τέτοιον τρόπο, ώστε το έργο *Ποίος ήταν ο φονεύς του αδελφού μου*, να μπορεί με ασφάλεια να χαρακτηριστεί (με βάση τα όσα γνωρίζουμε μέχρι σήμερα για τη διηγηματογραφική παραγωγή κατά τον 19ο αιώνα) το πρώτο αστυνομικό διήγημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, χωρίς βέβαια να αρνείται είτε τις ηθογραφικές του καταβολές είτε τις ψυχογραφικές του παρεκκλίσεις. Το ίδιο εξελικτικό σχήμα υπονοεί και ο τίτλος της μελέτης. Κρίνοντας από τα αφηγηματικά χαρακτηριστικά των διηγημάτων θα υποστηρίζαμε ότι η διηγηματογραφική αξιοποίηση της αστυνομικής πλοκής στον ελληνικό χώρο στην αρχή παίρνει τη μορφή ιστορίας μυστηρίου, ενώ σταδιακά μορφοποιείται προς περισσότερο περίπλοκες φόρμες αστυνομικών αφηγημάτων με αποκορύφωμα, για την εποχή που μας ενδιαφέρει, τα διηγήματα του Βιζυηνού.

Στο τέλος ο αναγνώστης μπορεί να βρει τον επίλογο που συνοψίζει τα συμπεράσματα της μελέτης και το επίμετρο που φιλοξενεί τη *Θλιβερά ιστορία*, μια ανέκδοτη σύντομη ιστορία δημοσιευμένη στην εφημερίδα *Ερμής* της Θεσσαλονίκης στα 1880.⁴ Η χρονολογία είναι σημαντική, καθώς την τοποθετεί νωρίτερα από την εμφάνιση των διηγημάτων του Βιζυηνού και είναι ένας δείκτης για την κατά προσέγγιση φαντασίωση του ορίζοντα προσδοκιών ενός αναγνωστικού κοινού το οποίο στο τέλος του 19ου αιώνα φαίνεται να είναι πια εξοικειωμένο με μια αστυνομικού τύπου γραφή. Η παράθεση της εν λόγω ιστορίας γίνεται και για λόγους σύγκρισης. Μετά το επίμετρο

4. Φύλλα της συγκεκριμένης εφημερίδας υπάρχουν στο αρχείο της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ακολουθεί η απαραίτητη σχετική βιβλιογραφία και στο τέλος το ευρετήριο όρων και κύριων ονομάτων, που χρησιμεύει κάθε φορά στον φιλοπερίεργο αναγνώστη.

Το τέλος της εισαγωγής είναι αφιερωμένο στο ρόλο του μελετητή-ερευνητή ως detective, αλλά και στις οφειλές της συγγραφής και της ανάγνωσης. Η βασική δυσκολία για τον εντοπισμό των διηγημάτων και για την ανάλυσή τους στο πλαίσιο μιας αστυνομικής τυπολογίας είναι η διερευνητική ανάγνωση και τα επίπεδά της. Από αυτή την άποψη ο ερευνητής λειτουργεί ως detective με ποικίλους τρόπους. Κατά την πρώτη φάση της συλλογής του υλικού η ανάγνωση σχετίζεται με την κάλυψη της διηγηματογραφικής και μυθιστορηματικής παραγωγής κατά την εποχή που μας ενδιαφέρει. Τα έργα που έχει να επιδείξει ο ελληνικός 19ος αιώνας φαίνονται πολύ εκτενέστερα και περισσότερα σε αριθμό όταν επιχειρείται η διερευνητική τους ανάγνωση. Σκοπός της πρώτης φάσης είναι να εντοπιστούν τα καταλληλότερα έργα και όσα δείχνουν να πειραματίζονται με νέες φόρμες γραφής. Σε δεύτερη φάση ο ρόλος του ερευνητή διευρύνεται και σχετίζεται με τον εντοπισμό εκείνων των χαρακτηριστικών των έργων που προδίδουν την αναδρομικά σκηνοθετημένη ύφανσή τους. Ο ερευνητής ενδύεται και πάλι το ρόλο του detective σε αναζήτηση της αινιγματικής αστυνομικής πλοκής. Και σε αυτή τη φάση η ανάγνωση λειτουργεί ως το μέσο που καθιστά δυνατή την αναζήτηση.

Η τρίτη φάση θεματοποιεί την τελική διερευνητική επανάγνωση των διηγημάτων. Για την ολοκλήρωση της μελέτης κατά την τελευταία αυτή φάση ο μελετητής ενδύεται ταυτόχρονα όλους τους προηγούμενους ρόλους, του ερευνητή (detective), του αναγνώστη και του συγγραφέα. Βέβαια, η παραπάνω διεργασία (με παραλλαγές) συντελείται κάθε φορά που επιχειρείται η συγγραφή. Όταν όμως το ζητούμενο είναι οι προ-

υποθέσεις και η ανάλυση της αστυνομικής πλοκής, ο μελετητής ενδύεται ο ίδιος τούς προς εξέταση ρόλους. Ο λογοτεχνικός αυτός εγκιβωτισμός αποκαλύπτει τις οφειλές της ανάγνωσης αλλά και τις οφειλές στην ανάγνωση. Στο ίδιο θέμα, η επιτυχία ή αποτυχία του εγχειρήματος θα κριθεί κατά την ανάγνωση.

Και από τη θέση αυτή οφείλω να αναγνωρίσω τη συμβολή ορισμένων προσώπων που χωρίς τη βοήθειά τους η εν λόγω ερευνητική και ερμηνευτική προσπάθεια θα έμενε ημιτελής. Οι καθηγητές μου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Μιχάλης Χρυσανθόπουλος, Μίλτος Πεχλιβάνος και Δημήτρης Γουνελάς είχαν την τιμή να είναι οι πρώτοι και οι πιο αυστηροί αναγνώστες της εν λόγω μελέτης, η οποία άρχισε να μορφοποιείται στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας ως μεταπτυχιακή εργασία. Ο καθηγητής μου στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, David Holton, μου έδωσε την ευκαιρία να δοκιμάσω κάποιες από τις ιδέες που εμφανίζονται εδώ σε δύσκολα ακαδημαϊκά ακροατήρια στο Cambridge, με αποτέλεσμα το τελικό κείμενο να έχει ενσωματώσει μεγάλο μέρος της καλοπροαίρετης κριτικής, φυσικά πάντα προς όφελος του κειμένου. Η φίλη και «συνταξιδιώτισσα» στο αναγνωστικό και ερευνητικό ταξίδι αυτής της μελέτης, Φωτεινή Λίκα, με βοήθησε, με την απaráμιλλη αίσθηση που διαθέτει, να διαβάζω πιο υποψιασμένα τα αστυνομικά έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Χωρίς τις πολύτιμες συμβουλές της, οι ιδέες που εκτίθενται εδώ θα ήταν πολύ φτωχότερες. Τέλος, οποιαδήποτε παράλειψη ή αδυναμία του βιβλίου οφείλεται μόνο στις αδυναμίες του συγγραφέα.

Cambridge, Δεκέμβριος 2011